№ 153 Օգոստոսի 19 (31) 1881 Օգոստոսի 19 (31) № 153

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլ, կէս տարվանը 6 ռուբլ: Առանձին համարները 5 կոպէկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ:

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (Բացի կիրակի եւ տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տողին 2 կոպէկ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ՝ Նամակ խմբագրին։ Նամակ խմբագրին։ Ներքին լուրեր։—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ՝ «Новая Газета» լրագրի յօդուած։ Ֆրանսիա։ Գամբէտտայի ճառը։ Նամակ Թիւրքիայից։—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ։—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ՝ Կալուածական խնդրի առիթով։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Կիզլավօղսկ, 31 յուլիսի

Աստրախանի առաջնորդ սրբազան Գէորգ արք-եպիսկոպոս Վ.Հնապետեանը երկու շաբաթ է որ եկած է տեղս իր տիրացուի հետ բժշկվելու։ Վատ եղանակների պատճառով հիւանդները չեն կարողանում գեղեցիկ դաշտերի խոտակ օդը վայելել. մնացել են փակված սենեակում։ Մտածելով նրանց տխուր ժամերի վրա, ցանկացայ որ փոքր ի շատ է մխիթարեմ հիւանդ պանդուխտների վշտացած սրտերը, ուղարկեցի նրանց մի հայ երիտասարդի ձեռքով «Մշակ» լրագրի մէկ համարը, որ գոնեա փոքր ինչ զբաղվեն կարդալով։ Դժբաղդաբար նոյն համարում գրված են եղել երկու նամակներ հայր սրբազանի մասին, որոնք փոխանակ մխիթարելու առաւել սաստկացրին սրբազանի վատ տրամադրութիւնը. ինչպէս ասում են, պատառում է հայելի նման ազատախօս թերթը, հառաչ տալով թէ այս անպիտան գաղէթը անպատճառ շամախեցի հայբողոքականն է ուղարկել ինձ, որովհետեւ միայն ես եմ այստեղ շամախեցի, կարծելով լուսաւորչական բոլոր հայերը պարտ են իրանց աչքերը ամուր փակել։ Մոզդոկ քաղաքի մէկ հայուստ ազգասէր վաճառական վարձելով տեղս հայր սրբազանի և նրա չորս ծառաների համար «Բեշտաու» անուանեալ հիւրանոցում քանի մի սենեակներ, օրական 13 ռուբլ, ամեն ծախքն էլ ինքն յանձն է առել։

Նաեւ տեղս լուր են տարածել թէ Մանկունի եպիսկոպոսի պատուին մէկ արձան են կառուցանում, չը գիտեմ որ քաղաքում, և նոյն արձանի ծախքը հայ երիտասարդները ստորագրութեամբ են ժողովում. վասնորոյ ինչպէս ես էլ հարազատ զաւակ մայր աթոռոյ սուրբ Էջմիածնի, ուղարկում եմ ձեզ, ազնիւ խմբագիր, մէկ ռուբլի և յարգանօք խնդրում եմ որ այս փոքրիկ լուման էլ հասուցանէք նոյն ստորագրութեան գումարին, եթէ ճշմարիտ է։ Իսկ եթէ ոչ՝ ուղարկեցէք հայր Ամբրոսիոս վարդապետին, որ ուսումնարանի համար գնած քաթաների համար թել ու ասեղ առնի։

Յոյս ունիմ որ ձեր գեղեցիկ թերթի յօդուածների շարքում այս յօդուածն էլ կը տեղաւորէք՝

Ալէքսանդր Հայրապետեան Նաջարեանց

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Աստրախան, 28 յուլիսի

Ուղարկելով նուիրատուութեան ցուցակի հետ 20 ռուբլի 50 կոպէկ գումարը որը հանգանակեցի Աստրախանի հայերի մէջ, յօգուտ Վանի կողմերում պատահած երկրաշարժից վնասված հայերի, խոնարհաբար խնդրում եմ հասցնէք այս գումարը ուր հարկն է և նուիրատուների ցուցակը տեղաւորէք ձեր պատուական թերթի մէջ։ Ահա այդ ցուցակը։

Ստեփաննոս Պոպովեանց 3 ր., իւրաքանչիւրը 2 ր. Գէորգ և Յովակիմ Գրանիլչիկեանց. իւրաքանչիւր 1 ր. Գալուստ Ֆաբրիկանտեանց, Սարգիս Թորոսովեանց, Խաչատուր Բահրեանց, Գէորգ Բորոդինեանց, Յովհաննէս Ստեփանեանց, Յարութիւն Ծիկվալեանց, N. Խաչատուր Միրիմանեանց, Ստեփաննոս Նազարեանց, Սիմէօն Սօբոլեանց և Մկրտիչ Ֆրանգուլեանց, իւրաքանչիւրը 50 կ. Գէորգ Ստեփանեանց, Յովհաննէս Բորոդինեանց, Յովհաննէս Յովհաննէսեանց, Յարութիւն Պապայեանց և Անյայտ։ Ընդամենն է 20 ր. 50 կ. ճանապարհի ծախքը իմ հաշւին։

Յովհաննէս Սիմէօնեան Սօբոլեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Իշխան Նապօլէօն Ամատունի վերադարձել է Թիֆլիս։ Ասում են որ նա ամեն տեղ ծաղրում է Կ. Պօլսի հայերին և մանաւանդ պատմում է թէ ինչպէս Թիւրքաց մայրաքաղաքի հայ խմբագիրները ծառաների պէս ժամերով սպասում էին նրան նրա բնակարանի նախասենեակում։ Հալոն է պօլսեցիներին։

Օգոստոսի 16-ին գիշերը գողերը կոտրեցին Թիֆլիսի Երևանեան հրապարակի վրա գտնվող Ձիթախօվի գրասենեակը և ուզեցին կողոպտել նրա մէջ գտնվածը։ Բայց հասասը, որ քնած էր, յանկարծ արթնացաւ. գողերը, որոնք թւով չորս էին, գցեցին մի վերարկու հասասի գլխին, որ նրանց չը ճանաչի և փախան, թողնելով գրասենեակի մէջ բազմաթիւ միքենաներ, որոնցով պէտք է կոտրէին գրասենեակի արկղերը։

Օգոստոսի 16-ին գիշերը անյայտ թուրքեր սպանեցին մի հայ պանդուխտ երիտասարդին Օրթաճալա ասված Թիֆլիսի այգիների կողմերում և փախան։

ՂՈՒԲԱՅԻՑ մեզ գրում են։ «Գաւառիս մէջ մեծ երկիւղ է տիրել գիւղական ժողովրդի և ճանապարհորդների շրջանում, թէ փօստային կառքերով և թէ ձիաւոր գնացողները ապահով չեն աւազակների յարձակմունքից։ Ամեն օր մարդիկ են կողոպտվում, աւազակները մտնում են մինչև անգամ գիւղերը և այդտեղ աւար են պահանջում իրանց համար։ Օրերումս քսան այստեսակ դէպքեր են պատահել։ Ասում են գաւառում մօտ 200 աւազակ են շրջում։»

Մեզ գրում են Ղուբայից հետեւեալը ևս։ «Մեզանում եղանակը շոք է անցնում։ Ցորենը տեղս արժէ պուտը 50 կոպէկ, գարին 20 կոպ., բերքը, առհասարակ, առատ է։ Բայց գաւառիս ծովեզրեայ մասում այս տարի երեւում է բաւական մեծ թւով մորեխ, այնպէս որ եկող տարվայ համար մորեխի վնասից մեծ երկիւղ կայ։»

ՇՈՒՇՈՒՑ մեզ գրում են։ «Հայոց հոգևոր դպրոցի դրութիւնը, նորընտիր հոգաբարձութեան օրով, շատ վատ է և, ինչպէս երեւում է, աւելի էլ կը վատանայ։ Հոգաբարձութիւնը ամեն ջանք է գործ դնում դպրոցի արդիւնքները, որքան հնար է, պակասեցնելու և դպրոցի դասատուները քչացնելու։ Մեծ դժգոհութիւն կայ վարժապետական խմբի մէջ, որովհետև հոգաբարձութիւնը կամենում է նրանցից շատերին արձակել։ Նախկին հոգաբարձութեան ժամանակ դպրոցի արդիւնքը հասնում էր 18,000 ռուբլ տարեկան եկամուտի, իսկ այժմ նոյն արդիւնքը հազիւ հասնում է 8,000 ռուբլ գումարի։»

ՆՈՒԽՈՒՑ մեզ գրում են, թէ քանի որ «Մշակը» սկսել է նուխեցիների պակասութիւնները հարուածել, նրա համարները ձեռքից ձեռք պտտվելով, կարդացվում են մինչև կատարելապէս

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿԱԼՈՒԱԾԱԿԱՆ ԽՆԴՐԻ ԱՌԻԹՈՎ

«Մշակի» № 100-ում Երևանի թղթակիցը հասարակութեան և լրագրութեան ուշքը դարձրեց մեծ կարեւորութեան մի խնդրի վրա—դա Երևանի նահանգի կալուածական խնդիրն է, որ կառավարչական շրջաններում հոգսի նիւթ է դարձած այժմ։ Այդ խնդիրը կարեւոր է, որովհետև նա վերաբերում է մեր հիմնական ժողովրդական շահերին, նրա տնտեսական ու բարոյական իրաւունքներին։ Մի և նոյն ժամանակ ներկայ սերունդիս համար դա մի փորձաքար է. ինչպէս ենք հասկանում պատմական արդարութիւնը և ժողովրդասիրութիւնը, որչափ զարգացել է հասարակական մաքուր խղճմտանքը։

Դժբաղդաբար՝ թղթակիցը շատ քիչ նիւթ է տալիս ընթերցողին. իսկ ուրիշ տեղեկութիւններ շատ քիչ ունենք. մինչև այժմ այդ խնդիրը գաւառական թղթակցութեան նիւթ համարեա չէ եղած։ Հիմնական ժողովրդական խնդիր է յարուցանվում և ամօթ մեզ—մենք բոլորովին անծանօթ ենք այդ խնդրի հետ և տկար ու անպատրաստ ենք խելացի խորհուրդ տալու և ժողովրդի շահերին ծառայելու։ Կը խնդրէինք նրանց, որոնք գիտեն, հաղորդեն մանրամասն տեղեկութիւններ, հին թէ նոր մի և նոյն է. միայն թէ կարողանային պարզել խնդիրը և նիւթ տային հաստատ եզրակացութիւնների համար։

Մեր ժողովրդի գիւղական համայնքին, թղթակցի ասելով, 1870 թւականին մի մեծ հարուած է տրուած։ Մեր ժողովրդի թէ իրաւաբանական և թէ տնտեսական յարաբերութիւնները, ի հարկէ, փոքր ի շատէ պէտք է փոփոխութեան ենթարկվեն։ Բայց—ինչպէս և մինչեւ համայնքի խնդիրը՝ դարձեալ անկարելի է այդպէս յանկարծակի կտրել մի պատմական հիմնական հաստատութիւն. նա մանաւանդ, որ վիճաբանութիւնը դեռ չէ վերջացած և կարծիքները բոլորովին տարբեր են։ Մի յօդուածում, որ ես տպել էի «Մշակում» 1879 թ. (№№ 59, 60, 61 Գիւղական իրաւունք), ցոյց էի տուել, որ արեւմտեան եւրոպական նոր իրաւաբանները, ինչպէս Հենրի Մէնը, Լավելէն, Նասսէն և նմանանման ռուս գիտնականները, այժմ սաստիկ քննադատում են նախկին իրաւաբաններին այն խնդիրներում, որոնք վերաբերում են կեանքի և հաստատութիւնների ձևերին։ Նրանց կարծիքով համայնքը նոյնչափ յարգելի է (գուցէ և գերազանց է), որչափ և մասնաւոր սեփականութեան սկիզբը։ Այն ինչ կորցնում է երբեմն մասնաւոր մի անդամ—երկպատիկ ստանում է համայնքը և հասարակութիւնը։ Եթէ այժմեան համայնքը չէ համապատասխանում մի քանի նոր պահանջներին, դա չէ նշանակում, որ համայնքը անպիտան ու վնասակար է, այլ այն, որ պէտք է համայնքը նրան յարմարեցնենք այդ նոր պահանջների համեմատ։

Թղթակցի ասելով իւրաքանչիւր գիւղացի այժմ պէտք է յետ գնի իր կտոր հողը կալուածատէրից։ Այդ մի և նոյն սկիզբն է գործածված և ռուս գիւղերում։ Ստրուկներին ազատած օրից մինչև այժմ գիւղացին վճարում է մաս-մաս իր մշակած հողի գինը նրա տոկոսով և դեռ պէտք է շարունակի մի 30 տարի էլ մերձաւորաբար այդպէս հատուցանելու։ Ինչ գիւղացի՝ մեծ փող ունի՝ երբեմն միանգամից վճարում է իր տալացուքը ու հողը իրան սեփականացնում։ Այսպիսի գործողութեամբ հողը վերջիվերջոյ դառնում է առանձին գիւղացիների սեփականութիւնը. համայնական սկիզբը կորչում է. իսկ ընդհանուր օգտվելու հողերը, օրինակ արօտներ, մարգագետիններ և անտառները կամ բաժանվում են կամ մնում են իբրև հասարակական սեփականութիւն։ Տէրունական գիւղերը, որոնց կալուածատէրը համարվում է տէրութիւնը, ի հարկէ, թեթև տուրք են տալիս, իսկ ինչ վերաբերում է հողին, նա մնում է ընդհանուր գիւղական—համայնական։ Եթէ այդտեղ ես մտցնվի հողի վաճառումը, այն ժամանակ իւրաքանչիւր գիւղացի կը ցանկանայ տէր լինել իր գնած հողին և մասնաւոր սեփականութեան ոյժը կը հաստատվի։

Տէրութիւնը մինչև այժմ հաստատ և վճռողական կերպով չէ յայտնել՝ թէ արդեօք նա պաշտպան է համայնքին թէ ոչ. նա չը կամեցաւ միանգամից նրան փչացնել և մի քանի դէպքերում նա հերքում է համայնքը։ Բայց գործնականապէս մտցնելով «Ուստաւնայա գրամօտան», նա կանգնեց կարծես մասնաւոր սեփականութեան կողմը։ Այժմ ևս դեռ երեւում է մի անորոշութիւն նոր կարգադրութիւնների և նախագծերի մէջ։ Ինչ վերաբերում է ռուս հասարակութեան և գրականութեան, նրանք վերջին 7—8 տարիներս կարծես բոլորովին անցան համայնքի կողմը և սրա պահպանելու համար՝ ընտանեկան խօսակցութիւններում, ուսումնական ժողովներում, զեմստվօյում, գրական ասպարիզում հազար ու մի տեսակ նախագծներ են առաջարկվում, համայնքը պահպանելու խնդրում համաձայն են և սլավեանօֆիլները, և նարօդնիկները, և արմատականները, և լիբերալների մի մասը։

«Մշակի» թղթակցի ասելով. «գիւղացիները մշակում են հողը համայնքի իրաւունքով և երեք տարին մի անգամ նոր բաժիններ էին անում իրանց մէջ. բայց 1870 թւից... իւրաքանչիւր ծուխին յատկացվեցաւ հողի մի յայտնի բաժին, որ և պէտք է մշակէր իւրաքանչիւրը առանց փոփոխելու»։ Չը գիտենք որչափ ճիշդ են թղթակցի տեղեկութիւնները, բայց զարմանում ենք այդպիսի կարգադրութեան վրա և ահա ինչու։ Ռուս գիւղերում ևս, ինչպէս ասացինք, գիւղացիները գնում են իրանց հողը իբր մասնաւոր սեփականութիւն առանձին անձնաւորութիւնների. բայց այնտեղ չէ արգելվում գիւղացիներին միմեանց մէջ զանազան փոփոխութիւններ և անցուդարձեր կատարել։ Ճշմարիտ է՝ կան գիւղեր (օրինակ Կօլըչևօ գիւղը Մօսկվա նահանգի Կօլօմնա գաւառի), որոնք սկզբից արդէն վճռել են հողը բաժանել ծուխերի և նրանց մասերը գնել իբր իւրաքանչիւրի ժառանգական սեփականութիւն. բայց այդպիսի կարգադրութիւնը կախուած էր նոյն իսկ գիւղացիներից, նրանք կարող էին և համաձայնվել և չը համաձայնվել. պէտք է ասել, որ այդպիսի գիւղերի թիւը շատ սակաւ է։ Բացի դա Կովկասեան գիւղերի մէջ ուշք է դարձրած գլխաւորապէս ծուխի վրա. մինչդեռ Ռուսաստանի ներքին նահանգներում բոլոր գիւղական միջին հաշիւները աչքի առաջ ունեն հարկատու անձը—հոգին (դուշա ռեվիզսկայա)։ Կարևոր է գիտենալ, հողը փոփոխելու իրաւունքի ոչնչացնելը ինչ ազդեցութիւն ունեցաւ մեր գիւղերի վրա. գիւղացիք բաւական են նրանից թէ անբաւական. հեշտացրաւ դա մէկին իր գործերը աւելի լաւ տանելու և ինչպէս ազդեց դա նոյն իսկ բարոյական և կենցաղավարական հայեացքների վրա։

Թղթակցի ասելով. «կալուածատէրերը առաջարկում են հետեւեալը՝ իւրաքանչիւր կալուածքի երկու երրորդականը պատրաստ են առանց փողի զիջանել գիւղացիներին և այդ հողը կը դառնայ նրանց համայնքի սեփականութիւն. իսկ կալուածքի մի երրորդականը թող մնայ, որպէս կալուածատիրոջ սեփականութիւն։ Եւ այդ ձևով բաժանելը շատ հեշտ է անելու, քանի որ Երևանեան նահանգի իւրաքանչիւր կալուածը բաժանված է ախչա ասված 6 հաւասար մասի վրա.... Այդպիսով իւրաքանչիւր կալուածք 6 ախչայից, կալուածատէրի առաջարկութեամբ, 2 ախչա պէտք է մնայ կալուածատիրոջ, իսկ 4 գիւղացիներին։ Այդպիսով ոչ յետ գնելը կը հարկաւորվէր, ոչ էլ կալուածատէրերը վտանգի մէջ կը լինէին աղքատանալու, ոչ էլ գիւղացին հարկաւորութիւն կունենար իր անձ-

մաշվելը՝ Հաշիւ հազ կարդալ իմացողներն էլ սկսեցին «Մշակը» կարդալ։

—

ՆՈՒԽՈՒՑ մեզ գրում են. «Նուխու գաւառում մօտ 10.000 հայ մահմեդականներ կան, որոնք միանգամայն հեռացած են հայութենից. այժմս էլ խիստ արագ կերպով տարածվում է աւետարանականութիւն այստեղի հայերի մէջ. Այսպիսով լուսաւորչական հայերի թիւը օրից օր պակասում է. Ո՞ւմ պարտքն է այդ մասին հըսկելու»

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

„НОВАЯ ГАЗЕТА“ ԼՐԱԳՐԻ ՅՕԴՈՒԱԾԸ

—

„Новая Газета“ լրագրի մէջ տպված է հետեւեալ առաջնորդող յօդուածը։

Օգոստոսի 8-ին պէտք է շարունակվէր յունական գործերից Թէսալիայի այն մասերի գրաւելը, որոնց Բ. Դուռը զիջել է Յունաստանին։ Յոյները պէտք է առաջանային հինգ զօրաբաժիններով և, ի նկատի առնելով այն հանգամանքը, որ առաջ յոյները իրանց զիջած երկրի մի մասը գրաւեցին առանց ընդդիմադրութեան, կարելի է ենթադրել, որ այս անգամ էլ գործը կը վերջանայ աջողութեամբ և այն պարտաւորութիւններին համաձայն, որոնց Թիւրքաց կառավարութիւնը իր վրա է առել։

Ակներև է, որ Բ. Դուռը մտադիր չէ ուշացնել յունական խնդրի լուծումը և յոյս չունի պահպանել իր համար զիջած երկրների մի մասը։ Զիջած երկրների մի մասը Յունաստանին յանձնելը յետաձգվեցաւ այն պատճառով, որ այդտեղ հարկաւոր էր մի քանի վարչական միջոցներ գործ դնել մահմետական ազգաբնակութեան փանատիկոսութիւնը զսպելու համար։

Չէ կարելի այդ բանի համար Բ. Դռնից առանձնապէս շնորհակալ լինել։ Նա հարկաւոր է համարում հպատակվել անհրաժեշտութեանը։ Որ Թիւրքիան անուղղելի է, այդ կարելի է շուտով նորից տեսնել։ Հաստատ աղբիւրներից ստացված տեղեկութիւններից երեւում է, որ Յունաստանին զիջած երկրները յանձնելուց յետոյ, Անգլիան մտադիր է դիպլոմատիական ճանապարհով բարձրացնել Բերլինի դաշնագրի 61 յօդուածի չիրագործելու հարցը, որ վերաբերում է Հայաստանի մէջ մտցնելի վերանորոգութիւններին։ Այդ յօդուածը, ինչպէս յայտնի է, պարտաւորեցնում է Թիւրքաց կառավարութեանը „անյապաղ իրագործել բարենորոգումներ և վերանորոգութիւններ տեղական պահանջների համեմատ հայերով բնակեցրած նահանգների մէջ“։ Բ. Դուռը պարտաւոր է պարբերաբար հաղորդել պետութիւններին տեղեկութիւններ այն միջոցների մասին, որոնք գործ կը դնվեն հայերով բնակեցրած նահանգների մէջ, որովհետեւ պետութիւնները պէտք է հսկեն այդ միջոցների գործադրութեան վրա։

Այն ժամանակից ինչ Բ. Դուռը իր վրա է առել այդ պարտականութիւնը երեք տարուց աւելի է անցել, մինչդեռ Հայաստանի համար ոչինչ չէ արված, ոչ մի բարենորոգումն կամ վերանորոգութիւն չէ մտցրած։ Իրանց կողմից պետութիւնները համբերում էին այդպիսի յապաղումն, 'ի նկատի առնելով այն դժուարութիւնները, որոնց հանդիպում էր Բ. Դուռը, կատարելով Բերլինի դաշնագրի պահանջները եւրոպական Թիւրքիայի վերաբերեալ։ Այժմ այդ դժուարութիւնները վերջանում են և հայկական խնդիրը ինքն ըստ ինքեան հերթական է դառնում։ Որ միայն Անգլիան պատրաստվում է բարձրացնել այդ խնդիրը և ոչ թէ մի այլ պետութիւն, այդ հանգամանքը նրանով է մեկնվում, որ Գլադստոն վճռել է վերջացնել արեւելեան հարցը գոնեա Բերլինի դաշնագրի համեմատ։

'Ի զուր կը լինէր սպասել, որ Թիւրքիան կը շտապի անյապաղ և առանց ընդդիմադրութեան կատարել Անգլիայի բոլոր պահանջները Հայաստանի վերաբերութեամբ։ Հայոց հարցի լուծման ժամանակ կը կրկնվեն նոյն անցքերը, որոնք տեղի ունեցան յունական և չերնոգորիական խնդիրները վճռելու ժամանակ։

Անգլիական կառավարութեան այդ քայլը աւիթ կը տայ դիպլոմատիական նոր բանակցութիւնների սկսվելուն, նոր վիճաբանութիւններին, պետութիւնների միաձայն ճնշմանը Բ. Դրան վրա և այլն։ Ջանադրութիւնը միայն նրանումն է, որ ներկայումս պետութիւնների փոխադարձ յարաբերութիւնները աւելի վատ են, քան թէ անցեալ աշնանը „ծովային ցոյցի“ ժամանակ և որ Գլադստոն ստիպված կը լինի միայնակ գործել, չը յուսալով որ և է օգնութեան վրա։

ՖՐԱՆՍԻԱ

—

Բերլինի „National Zeitung“ լրագիրը հաղորդում է հետեւեալը հեռագրական այն հաղորդութեան մասին, որ Գամբետտա չը կարողացաւ մի ճառ արտասանել իր ընտրողների առաջ։ Այն դահլիճը, որտեղ պէտք է հաւաքվէին ընտրողները, փարիզցիների համար շատ հեռու էր, որովհետեւ ամրոցներից դուրսն է գտնվում։ Այն ծածկոցը, որտեղ „քաղաքացի“ Գամբետտա պէտք է փայլէր իր հարաւային պերճախօսութեամբ, կրում է 49 փողոցային համարը։ Այդ ծածկոցի երկարութիւնը 66 մետր է, իսկ լայնութիւնը 20 մետր և այնտեղ սովորաբար շինութեան փայտ էր պահվում։ Այդ տարածութեան մէջ տեղը օգոստոսի 16-ի համար մի բարձրութիւն էր շինված, որի վրա պէտք է տեղ բռնէին ընտրողական մասնաժողովի անդամները։ Այդ բարձրութեան մօտ մի հասարակ փայտէ սեղան էր դրված, որի մօտ պէտք է տեղ բռնէին լրագիրների աշխատակիցները և հետեւէին վիճաբանութիւններին։ Ժողովին մասնակցողների համար ոչ աթոռներ և ոչ նստարաններ կային։ Ժողովատեղին պէտք է լուսաւորվէր ելեքտրական ուժ արևներով, այնպէս որ լուսաւորութեան պակասութեան մասին ոչինչ չէ կարելի ասել։ Օգոստոսի 16-ի անկարգութիւնների պատճառները աւելի դըրական են, քան թէ թոյլ լուսաւորութիւնը։ Բացի այդ, աղմուկ գցող յայտնի մարդկերանց թոյլ չէր տրված ժողովին ներկայ գտնվել և հրաւիրատոմսերը զգուշութեամբ էին բաժանվում։ Բայց կղերականների և արմատականների աշխատանքները Գամբետտայի դէմ խոր արմատներ էին գցել, այնպէս որ մասնաժողովի անդամները շատ անգամ սխալվում էին իրանց կողմնակիցներին ընտրելու ժամանակ, մանաւանդ որ արմատականները ժողովին ներկայ գտնվելու համար ամեն տեսակ միջոցների գործադրութիւնը ներելի էին համարում։ Գամբետտայի հակառակորդները ամբողջ Փարիզի մէջ առաջուց պայմանաւորվել էին հաւաքվել Բելվիլի մէջ ժողովատեղիի առաջ։ Այդ քաղաքաբաժնի առեւտրականները անհանգստացած էին և մասամբ փակել էին իրանց խանութները։ Պոլիցիան նախազգուշացնող միջոցներ էր գործ դրել և բացի այդ զօրքեր էին կանչված։

Այդ ժողովին ներկայ էին մօտ 10,000 մարդիկ։ Ժողովի բացման ժամանակ աղմկալի աղաղակներ սկսվեցան, որոնց պատճառով անկարելի եղաւ կազմել ընտրողական բիւրօներ։ Գամբետտա փորձեց խօսել, բայց նրա ձայնը չէր լսվում։ Դրանից յետոյ նա, իր փայտը սեղանին խփելով, զիջեց հանդըստութիւնը խանգարողներին, բայց նրա խօսքերը միայն նրանք լսեցին, որոնք ամենքից առաջ էին կանգնած։ „Դուք 10,000 հոգի էք և անզօր էք դարձել մի խումբ կատաղածների շնորհիւ, որոնց ես ճանաչում եմ։ Բացի այդ այստեղ այնպիսի անամօթներ կան, որոնց վճարված է վիճաբանութիւնները խանգարելու համար, որովհետեւ նրանք պատասխանել չեն կարող։ Ես ձեզ սպասում եմ օգոստոսի 21-ին։“ Քանի րոպէ տեւող ընդդիմադրութեանից յետոյ Գամբետտա ստիպված էր հեռանալ և ժողովը փակվեցաւ ժամի 9-ին։ Գամբետտայի ներկայանալը ժողովին սկզբից միաձայն ծափահարութիւններով ընդունվեցաւ և բիւրօն կանոնաւորապէս կազմակերպվեցաւ։ Միայն վերջը երեք կամ չորս մարդ աղմուկ գցեցին և դա դարձաւ անկարգութիւնների պատճառը։ Դահլիճի միայն մի մասն էր լաւ լուսաւորված, այնպէս որ խաւարն էլ նպաստում էր անկարգութիւններին։

—

նական հողն ունենալու համար դիմել փոխառնութեանը անհագին տոկոսներով, որ նրան անպատճառ կը քանդէր»....

Այս խօսքերից առաջին անգամը այնպէս է երեւում, իբր թէ գիւղացուն արած զիջողութիւնը—շատ մեծ արդարութիւն է և բարերարութիւն. բայց պէտք է աչքի առնել գիւղացու այժմեան դրութիւնը և հողի կարեւորութեան չափը նրա համար. ինչպէս կարելի է խօսել մի երրորդականի զիջողութեան վրա, երբ մեզ հասկացողութիւն չեն տալիս թէ՝ արդեօք առանց այդ երրորդականի կարող կը լինեն ապրել մեր գիւղացիները։ Գրաւվել ձրի հող տալովը՝ անկարելի է, քանի որ այդ ընծայով գիւղացին պէտք է մշտնջենական մշակ դառնայ կալուածատիրոջ համար. նա իր ձեռքի աշխատանքով իսկապէս մի անվերջանալի տարեկան տոկոս պէտք է վճարի ընծայի համար։ Եւ վերջապէս պէտք է փոքր ինչ մտածել նոյն իսկ մի երրորդականի վրա, դա մեծ թէ փոքր հող է. եթէ ամբողջ համայնական հողը առենք 3000 դեսիատին և, դրանից է 1000-ը գնում է կալուածատիրոջ. իսկ հարիւրաւոր ընտանիքներին միայն 2000 դեսիատին։ Մեր օրինակը մեծերից չէ. ինչքան կը լինէր կալուածատիրոջ մասը, եթէ հողի մեծութիւնը լինէր 6000, 10,000 և աւելի դեսիատին։ Հէնց այն բանի վրա մտածենք, որ կալուածատիրոջ համար օգտաւէտ է ձրի հող տալը. դա ինչ է նշանակում.—այն է նշանակում, որ նա մէջ տեղ համարեա բան չէ կորցնում. իսկ գիւղացիները նրանից կախված են մնում կատարելապէս։ Եթէ ընթերցողը փոքր ի շատէ հետաքրքրվէր ռուս գիւղական կալուածական խնդրով, նա ի հարկէ կը յիշէ ձրի հողաբաժին—даровой надѣлъ—ասված բանը. դա մի և նոյնն է, ինչ որ առաջարկում են այժմ Երեւանի կալուածատէրերը։ Ձրի հող տվողները՝ իրանց ընծան գիւղացիների քթովը դուրս բերին և այժմ տէրութիւնը տեսնելով չարիքը 20 տարուց յետոյ ստիպված է նոր ի նորոյ օգնել խեղճ գիւղացիներին, որոնք սկզբից գրաւվել էին ձրի հող ստանալուց, նորից յետ գնել տալ հողը։ Ռուս ժողովրդի բաղդից այդպիսի տեղեր շատ չը կան։ Գիւղացիները իրանց հողով բաւականանալ չեն կարող. ստիպված են աշխատելու ուրիշի համար. իսկ սա որչափ կարելի է՝ նրանց քամում է։ Երբ որ գիւղացին այսպիսի առանձգական յարաբերութիւններ ունի կալուածատիրոջ հետ, երբ որ նա կախված է մարդկային կամակորութիւնից, նրա մարդասիրութիւնից, այն ժամանակ նա երբէք զարգանալ չէ կարող ոչ նիւթապէս, ոչ բարոյապէս։ Ազատ գիւղացին միայն կարող է հաստատ զարգացման վրա մտածել և ազատ գիւղացի ունեցած ժամանակ կարող է միայն թէ երիտասարդութիւնը, թէ ինտելլիգենցիան, թէ գրականութիւնը առանց խղճմտանքը տանջվելու գործել իր երկրի համար։

Այսպիսի խնդիրներ վճռելու ժամանակ պէտք է թողնել մի երկու մարդու անձնական հաշիւները և մտածել ընդհանուր բարօրութեան վրա։ Գիւղացուն պէտք է այնպէս օգնել, ինչպէս նա է ցանկանում։ Գիւղացու մասին հոգացած ժամանակ բաւական չէ լսել միայն կալուածատէրերի պատգամաւորութիւնը—այլ պէտք է խոր ծանօթանալ գիւղական տրամադրութեան հետ կամ առաջ բերել մի գիւղական ներկայացուցչութիւն, մի գիւղական պատգամաւորութիւն։ Պէտք է քննել և շուտով ժողովել նիւթ գիւղական այժմեան երկրագործութեան վրա։ Ինչպէս են այժմ մեր գիւղացիք օգտվում իրանց հողից. որչափ են հերկում, որչափ տուրք են հատուցանում տէրութեան, կալուածատիրոջ և այլն։ Ո՞րչափ հող ունեն իրանց ձեռքին և եղածը բաւական է թէ դեռ պակասում է.—ի՞նչպէս կը ցանկանային իրանք գիւղացիները հողերը կարգադրել։

Գիւղացիների խօսքերը միայն՝ կարող են մեզ համոզել թէ կարելի է մի երրորդականը խլել նրանցից թէ ոչ։ Նոյնպէս գիւղացիները կարող են մեզ արդար կերպով ասել. արդեօք ճշմարիտ է թէ բոլոր ախչաները հաւասար են միմեանց թէ քանակութեամբ, թէ որակութեամբ։ իսկ եթէ պատահի, որ 6 ախչաներից կալուածատէրը վեր առնի այն 2-ը, որոնք ամենալաւերն են և որոնց միջով հոսում է ոռոգանելու ջուրը, այն ժամանակ գիւղացին մի և նոյնն է թէ զրկվեց հողի կէսից, գուցէ և բոլորից։ Գոնէ այդ բանը պատահել է յաճախակի ռուս գիւղերի և կալուածատէրերի հետ. վերջիններս ստացել են լաւ և պտղաբեր հողերը, իսկ գիւղացուն տուել են անպիտանը։ Կալուածատէրերին լսես միայն՝ կարող ես, ո՛վ գիտէ, ինչ չարիքներ առաջ բերել. Նրանք գուցէ հաւատացնեն, որ դեռ հողի կէսն էլ բաւական է և այդպէս արել են 20 տարի առաջ ռուս սահմանող նահանգների կալուածատէրերը, որոնք տէրութեան ցոյց էին տալիս, որ գիւղացուն բաւական է նրա մշակած հողի կէսն անգամ։

Եթէ տէրութիւնը վճռել է անպատճառ յետ գնել տալ հողը՝ պէտք է նայենք նրա արդարացի պահանջները. քննադատելուց առաջ լաւ չափենք ու կշռենք ամբողջ վերանորոգութեան ներքին ոգին։ Ի հարկէ հարուստ և ազատ գիւղացին կաւելացնի հարկատուութեան ամբողջ ամփոփը. բայց ժողովուրդը մի և նոյն ժամանակը տէր կը դառնայ իր աշխատանքին, իր ժամանակի այս ու այն կերպ գործածութեան։ Յետ գնել հողը հեշտ չէ և լաւ կը լինէր, եթէ հողը անցնէր գիւղական համայնքի ձեռքը նրա ներքին ազատ կամքին թողնելով շարունակելու համայնական կեանքը. իսկ կալուածատիրոջ վարձատրութիւնը պէտք է ընկնէր գիւղացու վրա թոյլ կերպով, ստեղծելով փոխառնութեան նման մի բան, որ ծածկէր այդ գումարը տարիներից յետոյ ընդհանուր գործակցութեամբ։

Ցաւում ենք դարձեալ, որ նիւթ չունենք մեր առաջ՝ փոքր ի շատէ հաստատ դատողութեան համար. գուցէ նիւթերը շատ հեշտ պարզէին մի քանի տարակուսանքներ։ Թղթակիցը օրինակ հակվում է մի երրորդականը խլելու կողմը և դա համարում է խելացի ու արդար մի բան։ Գուցէ նա կարողանայ աւելի մանրամասնօրէն ապացուցանել իր ասածը և մենք ուրախ կը լինենք կարդալու նրա յօդուածի շարունակութիւնը։ Ամբողջ յօդուածի ոգին գոնէ այդ է ուզում ասել և մեզ համար բաւականին դժուար էր կասկածները այնպէս պարզ յայտնել նիւթերի պակասութեան պատճառաւ. շատ-շատ միայն ենթադրել կարող ենք։— Յայտնում ենք թղթակցին նրա հետաքրքրական և իսկ կարեւորութիւն ունեցող յօդուածի առիթով մեր խորին շնորհակալութիւնը։ Եւ թէ նրան և թէ միւսներին, որոնք կարող են մի նոր բան ասել—խնդրում ենք շտապել անել—հաղորդել մանրամասնութիւններ մեր լրագիրներին— ի սէր ժողովրդական բարօրութեան. ի սէր ազգային հաստատ զարգացման։

Գուցէ սխալվում ենք. բայց մեզ այնպէս թուեց, որ թղթակիցը գիւղացու մասին աւելի քիչ է հոգում. կը խնդրէինք այն կողմն նայել աւելի լայն կերպով, Գործը մեծ և կարեւոր գործ է. իսկ արած սխալը—տասնեակ և հարիւր տարիներով թշուառութեան և չարիքների պատճառ կը դառնայ։

Խեղճ հայ գիւղացի։ Դարերով տանջանքներ տեսար. քո հողդ քեզնից խլեցին ուրիշները—տէր դարձան նրան և երբ դու յոյս ես կապում թէ ապագադ ապահովւած է, չունես ոչ ոք քեզ պաշտպան։ Քո տէրդ կարողութիւն ունի իր օգտի համար պատգամաւորութիւն ուղարկել, իսկ դու հայրենիքի սիւն, ապագայի ապաւէնդ, մնացած ես անպաշտպան։

Մոսկվա

Ա. Քալանթար